

LES INSCRIPCIONS, FIGURES I SÍMBOLS EN LES MONEDES CATALANES MEDIEVALS¹

Si tibi tam rarus quam mihi nummus erit
Mart. 13, 3, 6

JESÚS ALTURO

TÀNIA ALAIX

Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica
Universitat Autònoma de Barcelona

Fa pla bé Joaquim Botet i Sisó d'encapçalar la seva monumental i rigorosa obra "Les monedes catalanes"² recordant la precisa i, en el seu moment, exacta definició de moneda que dona sant Isidor de Sevilla: "In nomismata tria quaeruntur: metallum, figura et pondus; si ex iis aliquid defuerit, nomisma non erit".³ El metall, el pes i el símbol són els tres elements essencials de les monedes en l'antiguitat i en l'edat mitjana. És més, la característica que s'ha revelat més duradora és la "figura"; el metall, tot i perviure, ha estat suplantat en bona part pel paper i el plàstic, matèries en què el pes té poca rellevància. És la "figura", la representació figurada en què no manquen les llegendes, la que dona la "garantia del poder públic", com encertadament indicà el mateix Botet⁴, i, per tant, la més imprescindible, la principal. Fins al punt que no pot sorprendre que aquesta essencialitat faci que s'hagi vist en el mot *nomisma* una derivació de *nomen*, i que una de les accepcions de *nomisma* sigui precisament la de diners portadors dels noms de qui els feren encunyar, tal i com es veu en les actes del Concili de Francfurt de l'any 794. Podríem dir que d'alguna manera es culmina així un procés que, en la nostra cultura llatina, va del valor donat al simple metall sense més, del valor material en sentit propi, al valor figurat, al

---

¹ Aquest text reproduïx la conferència dictada el 16 de maig de 2012 dins el XXII Seminari d'història monetària de la Corona d'Aragó, organitzat, sota coordinació del Dr. Albert Estrada-Rius, pel Gabinet Numismàtic de Catalunya del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

² BOTET I SISÓ, Joaquim. *Les monedes catalanes: estudi i descripció de les monedes carolingies, comtals, senyorials, reials y locals propies de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911. 3 vol.

³ ISIDOR, DE SEVILLA. *Etymologiarum sive originum libri XX*. W.M. Lindsay. Oxonii: Typographeo Clarendoniano, 1911. Llibre XVI, VIII, 12.

⁴ BOTET I SISÓ, Joaquim. *Les monedes catalanes*. Vol. 1, p. XXV.

nominal. Recordem simplement que la Llei de les Dotze Taules (450 a. C.) encara fixava les penes en quantitats de metall, no de moneda.⁵

Al seu anvers i revers, a la seva cara i creu, com significativament hom sol dir, s'encunyava una empremta principal i una altra de secundària, que representaven imatges o senyals sovint acompanyats d'una o de diverses llegendes que tenien la finalitat de garantir el valor de la moneda en qüestió donant fe de l'autoritat que havia disposat la seva encunyació. Però, al mateix temps, les imatges, els símbols i els textos encunyats esdevenien un òptim procediment de comunicació per transmetre el missatge, no menys important, de qui era l'autoritat del moment. Al capdavall aquestes representacions constituïen –constitueixen- una mostra més de l'orgullosa i inflexible epifania del poder amb perenne voluntat de fer-se veure. No debades ja deia Pascal que “la puissance royale n'a d'autre fondement que sa représentation”.⁶ Hom podria dir, doncs, que, en una relació simbiòtica, les inscripcions garantien el valor de les monedes i, al seu torn, aquestes legitimaven el poder que les produïa. Aquesta era la seva funció. Les monedes, per tant, poden ser estudiades en el context polític, econòmic i social en què van sorgir i usar-se, però també poden ser analitzades des de la perspectiva cultural i artística.

No podem ser especialistes en generalitats, com ho volia ser i, en efecte, ho era J. Ma. Vallverde, per manca de suficient capacitat, no pas perquè les matèries del saber no s'enllacin totes elles i s'interelacionin de manera immanent. Però l'excessiva especialització va dividir absurdament els camps de la paleografia, la papirologia i l'epigrafia, com si els suports materials i no les escriptures i els textos fossin l'objecte principal d'estudi. Amb tot, després de J. Mallon es fa difícil de defensar científicament aquestes separacions, però, en la pràctica, s'hi persisteix entossudint-nos a mantenir un retrocés metodològic en el qual no havien pas caigut els erudits “antiquaris” anteriors al segle XIX. De fet, una disciplina com la diplomàtica pot col·laborar amb la numismàtica no sols facilitant-li l'accés segur a l'autenticitat dels documents que aporten informació pecuniària, sinó també il·lustrant alguns dels elements que apareixen en les monedes, com els monogrames reials que en els diplomes tenen el valor del *signum regis*. Així els de Carlemany [fotos 1 i 2] o Lluís el Pietós. I sense tenir en compte ara les monedes que eventualment penjaven de la base d'alguns diplomes.⁷

---

⁵ D'acord amb Botet “la tradició romana atribueix al rey Servi Tuli la creació del *aes signatum*”. BOTET I SISÓ, Joaquim. *Les monedes catalanes*. Vol. 1, p. XVIII.

⁶PASCAL, Blas. *Pensées*. Paris: Garnier frères, 1958. p. 123 i 316.

⁷DHÉNIN, Michel. «Numismatique, sigillographie et diplomatique». *Rivista italiana di numismatica*, 95 (1993), p. 615-620.

Foto 1. Diner d'argent de Carlemany, 780-800. Encunyat a Agen. © cgb.fr

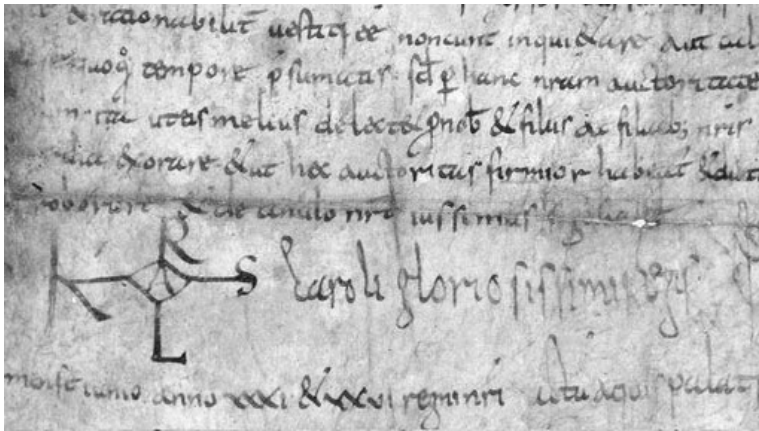

Foto 2. Donació de Carlemany, 799. Gap, Archives départementales des Hautes-Alpes, G 2215. © Archives départementales des Hautes-Alpes

Però, ben mirat, potser no és sols per aquest motiu que la consideració paleogràfica de les inscripcions monetals hagi tingut pocs conreadors. I és que no cal oblidar que la paleografia s'ocupa, essencialment, de les escriptures manuscrites i les llegendes de les monedes no ho són: o han estat encunyades o han estat foses. S'aparten així fins i tot de les inscripcions epigràfiques i s'atansen més a les lletres impreses per xilografia, del qual sistema no deixen de ser un antecedent cert i eficaç.⁸ I és que ja se sap que les lletres reproduïdes per sistemes mecànics evolucionen poc; només en detalls merament secundaris.

⁸BYENG-SEN, Park. *Korean printing: from its origins to 1910*. Seoul: Jimoondang, 2003.

De fet, fins fa pocs anys el límit cronològic de la paleografia llatina era el segle XVI, és a dir, el moment en què es difongué la impremta, la qual consolidà les formes bàsiques de l'alfabet llatí fins als nostres dies. És cert que els numismàtics fan tasca paleogràfica –i bona tasca, tot sigui dit– quan llegeixen correctament les inscripcions encunyades i quan resolen encertadament les abreviatures, però s'ha treballat poc en l'anàlisi de l'evolució gràfica de l'alfabet numismàtic i potser per tradició s'han mantingut algunes lectures que no semblen del tot exactes.

L'objectiu del nostre treball és de fer primer un repàs sobre aquesta qüestió, la correcta lectura de les llegendes i el seu significat, i considerar tot seguit també l'altre aspecte figuratiu, el de l'evolució, característiques i significat de les imatges i símbols representats en les monedes, per bé que, per manca de temps, en aquesta ocasió ens cenyirem només a alguns exemples.⁹

Un preliminar examen de l'escriptura emprada en les llegendes monetals i de les imatges que les acompanyen permet d'arribar a una primera conclusió: la major perfecció formal, derivada d'una més correcta tècnica, és la d'època romana i solament es recuperarà el seu nivell quan els ulls es girin, directament o indirecta, envers ella com a model. D'altra banda, l'anàlisi paleogràfica d'aquestes lletres encunyades, a manca encara d'un estudi més detallat, no sembla que permeti una datació gaire precisa de les monedes si considerem només la forma o disseny del seu alfabet. No ho sembla, almenys, sense altres elements coadjuvants. Sí permet, en canvi, de

---

⁹I som conscients que cal entendre les monedes en un sentit ampli i tenint en compte les “figurae” també de les fiduciàries, com les pallofes, de les medalles i fins dels segells i de qualsevol altre objecte amb inscripció batuda, com poden ser-ho eventualment alguns de sumptuaris, amb inscripcions encunyades també, que tenen, per aquest motiu, unes mateixes característiques gràfiques perquè parteixen d'unes idèntiques tècniques de producció. Si no els tindrem en compte en aquesta avinentesa, és també simplement per manca de temps. Afegim igualment que, des del punt de vista metodològic, s'ha de tenir en compte així mateix que en l'evolució de les formes gràfiques convé distingir les diferències motivades pel desgast ocasionat per l'ús d'un mateix encuny, i les possibles variants cronològiques i geogràfiques de les distintes emissions. D'altra banda, creiem que el seguiment d'aquesta transformació s'ha de fer partint de l'anàlisi de les representacions figurades contingudes en un mateix tipus de moneda real, car d'aquesta manera hom podrà observar millor la mutació dels alfabetes i dels altres elements figuratius, alhora que l'anàlisi d'una mateixa moneda farà que un hom examini un semblant nivell en el mirament atorgat a la seva execució, atès que el valor variable dels distintes tipus determinarà una major o menor cura de realització. No serà igual, evidentment, una malla o un diner que un florí. D'altra banda, no és la mateixa la capacitat tècnica de producció d'època romana, que en temps dels visigots, dels carolingis, d'època comtal o reial.

diferenciar períodes amplis, com el visigot, el carolingi, el comtal i el reial. Però precisar més dins de cada un d'aquests períodes i, encara, de més curts dins de cada gran tipus, pot resultar possible si atenem també un altre aspecte, que és igualment objecte d'atenció prioritària en els estudis paleogràfics: el sistema braquigràfic o de les abreviatures i, encara, en el cas de les monedes, la diferent disposició i distribució de les síl·labes no tant dins la paraula com dins la frase. Aquesta consideració fins i tot pot aportar una mica de llum sobre la cronologia de les distintes emissions d'un mateix regnat. I, en aquest punt, també ens ajudarà, certament, l'anàlisi iconogràfica.

Però, abans d'entrar en aquestes qüestions, sigui'ns permès de presentar a la consideració dels numismàtics algunes qüestions que suscita la lectura de determinades paraules i llegendes, algunes tradicionalment acceptades pels especialistes en una interpretació que, al nostre albir, no s'ajusta a la realitat. És que creiem que hem de partir de la base que, llevat d'algun cas d'error d'«impressió» manifest, les llegendes han de tenir sentit.

I, en aquest punt, voldríem afegir que, a comprendre millor el significat de les llegendes, ajudaria –i no poc– que arrelés el costum d'oferir als lectors no sols la simple transcripció de les lletres tal i com apareixen en les monedes (que, lògicament, s'hauria de continuar fent), sinó també l'edició o transcripció interpretativa d'aquestes. Altrament, en força casos es fa difícil de capir quin és el sentit concret que l'estudiós dona a la llegenda transcrita, més quan no se solen tampoc resoldre les abreviatures, ni tan sols restituir l'ordre de les lletres en la seva col·locació gramaticalment lògica, amb la qual cosa la transcripció oferta esdevé un desordenat i confús garbuix de lletres, un autèntic galimatias.

Foto 3. Diner de València atribuït a Jaume I (1213-1276). Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 10768. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Si podem manifestar un altre desideratum, potser també fóra bo de fer notar que no sempre es dona un paral·lelisme exacte entre l'encunyació de l'anvers i del revers. Volem dir que, algunes vegades, la disposició de la "figura" de l'anvers té una orientació que no correspon amb exactitud a la de la "figura" del revers, de manera que una i altra tenen un punt vertical de referència distint i estan, per tant, descentrades. En algun cas, com en el diner atribuït a Jaume I, GNC 10768 [foto 3], hom diria que aquesta irregularitat es deu al fet que es tracta d'una sobreencunyació, és a dir, d'una encunyació damunt una altra d'anterior.

Foto 4. Mig croat de Martí I (1396-1410). Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 24342. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Però en altres exemples també constatem aquesta mateixa desviació respecte de l'eix central, sense observar indicis de cap sobreencunyament. Basti observar la diferència ara entre el mig croat de Martí I, 24342 del GNC, [foto 4] amb una disposició irregular de l'eix vertical entre l'anvers i el revers, i el mig croat del mateix rei, GNC 15441, amb total regularitat en l'encunyació i coincidència plena de l'eix vertical. Òbviament assenyalar aquestes diferències, amagades sovint en la presentació fotogràfica de la cara i creu de les monedes en la seva disposició sempre normalitzada, pot tenir interès, per exemple, per tal de fer-se una idea més precisa del nivell tècnic de cada època i zona.

Error d'encunyació

Els errors d'encunyació, en altres casos, poden afectar també la llegenda de les inscripcions, degut a una equivocació per part de qui la va modelar en el motlle. Aquesta explicació ens sembla que pot ser vàlida per a la curiosa variant BVR CINO NA, present en el revers d'un diner del catàleg

de Vidal Quadras,¹⁰ el nº 5226, on la V no és altra cosa que una A cap per avall, confusió motivada potser per la mateixa abundància de V en el nom de l'emperador Lluís el Pietós, escrit a l'anvers LVDOVVICVS.

Possiblement també calgui veure una errada en la incorrecta disposició de les lletres per a BARCINONA en un altre diner del temps de Lluís, on llegim BAR CNIO NA, lectura segurament facilitada per la idèntica verticalitat dels traços seguits d'una N i una I. Es tracta de la moneda 5227 de l'esmentat catàleg de Vidal Quadras.

La llegenda del diner emès per Gausfred II de Rosselló (1014-1074) presenta, en alguna de les seves emissions, la varinat COSCILONI, on la C inicial, en comptes de l'esperable R, pot explicar-se per assimilació a la C de l'abreviatura CO(mes) precedent i a la C subsegüent de ROSCILONI.¹¹

De manera semblant, en el diner atribuït al comte de Besalú Guillem I (1020-1052), corresponent a la moneda 11153 del GNC, s'hi llegeix SANCANCTA MARIA, on la repetició ANC s'explica per una diplografia, error ben freqüent en tot acte de còpia.

Error d'interpretació en alguna lletra

Però no sempre l'equivocació està en els antics faedors. Qualque vegada també els investigadors actuals errem en les nostres interpretacions. Fa ja uns anys el recordat i malaguanyat amic Ignasi Ma. Puig i Ferreté parlava, en el I Simposi Numismàtic de Barcelona, d'*Algunes abreviatures paleogràfiques de la numismàtica catalana medieval*,¹² on proposava, amb encert indubtable, la lectura H en comptes de K en determinades monedes on s'havia llegit BARCKNONA i no, com cal, BARCHINONA. Així ha estat transcrit molt sovint en les llegendes dels croats, per exemple. Però, aquí, la K, innecessària gramaticalment i de tan mal explicar en una abreviatura, on, contràriament a la funció estalviadora de lletres d'aquesta, la seva presència reduplicaria inexplicablement el mateix so que el ja representat per la C, és clarament el resultat d'un error d'interpretació. I és que es tracta, sens dubte, de la grafia BARCHNONA, que, naturalment, s'ha d'entendre BARCHINONA, amb una H minúscula, tallada per un traç d'abreviació que indica la manca de la I si és que aquest traç no s'ha d'interpretar com una I petita, tal com volia I. Mª Puig i Ferreté, per bé que, al nostre entendre, la mateixa morfologia de la I la féu derivar aviat cap a un simple signe típic dels que

---

¹⁰*Catálogo de la colección de monedas y medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón de Barcelona*. Barcelona: Puvill, 1975. 4 vol.

¹¹BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1999. p. 454-455.

¹²*Symposium numismático de Barcelona*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1979. Vol. II, p. 288-296.

indiquen la presència d'un abreujament. Que això és així ben bé es veu, per exemple, en el croat de Pere II (1276-1285) 310235 del GNC, que, a més, duu la variant BArCH NONA, amb una R representada per una petita lletra minúscula volada. La forma més comuna BARCHNONA és visible, però, en un croat d'Alfons III (1327-1335), el 15344 del GNC. I que la lectura proposada és la correcta ho prova també la llegenda no abreujada de mig croat del mateix rei Pere II, on hom diu PETRVS REX a l'anvers, sense DEI GRACIA, com porten els croats, per estalviar espai, i al revers BA RC HI NO NA, paraula, com serà habitual, harmònicament distribuïda en grups separats de dues lletres; vegeu la moneda 11410 del GNC, on una a minúscula i oberta, de tradició cursiva, sobreposada, equival a la síl·laba final NA [Foto 5].

Foto 5. Croat de plata de Pere II (1276-1285). Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 11410. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

En croats d'Alfons II (1285-1291) BARCHINONA també s'abreuja BA CH NONA amb una petita I volada (15408 i 34140 del GNC), sense que deixem de constatar en les seves encunyacions de croats l'abreviatura BACHNONA amb el típic traç tallant la primera asta de la H i un altre després de BA per a BAR, derivat també de l'esmentada R volada (GNC 15343 i 34141).

Semblant procediment abreviatu se seguí en temps de Jaume II (1291-1327), en els croats del qual llegim IACOBUS DEI GRACIA REX + CIVI TAS BACH NONA, on hom continua abreujant CHI amb el traç travessar de la H i on BA significa BAR gràcies, ara, a unes ales superiors que coronen la A (GNC 34143). D'altra banda, en vistes a una possible periodització de les distintes emissions de croats, en temps de l'esmentat sobirà, cal observar un canvi significatiu en la grafia de BARCHINONA. Ja

hem vist com en els croats més antics aquest nom sempre s'escriu amb la síl·laba BAR abreujada en BA. Així ho fa també Jaume II (GNC 34143), però ja des d'aquest rei (GNC 35047) i en els regnats successius hom prefereix la forma plena BAR (parlem dels croats, no dels diners). Així Alfons III (1327-1335) en GNC 15344, Pere III (1336-1387) en GNC 1537) o Martí I (1396-1410) en GNC (109260). Naturalment, aquesta constatació permet de deduir que els croats de Jaume II amb la grafia BAR són d'emissions més recents que no pas els que presenten només BA. A més, la incorporació en l'espai de l'àrea d'una lletra de més obligà a una redistribució de les síl·labes. En la primitiva forma s'escrivia CIVI TAS BACH NONA, però, després, la presència de la R féu desplaçar la B cap al grup síl·làbic anterior i s'escrivia CIVI TASB ARCH NONA, en adoptar també una distribució síl·làbica de la frase en grups més homogenis i separats ara de quatre lletres. Vegeu, per exemple, els esmentats croats d'Alfons III, Pere III i Martí I.

Convé d'insistir en el fet que la lectura correcta és CH i no pas CK perquè encara en l'actualitat hom continua llegint CIVI TASB ARCK NONA en el revers d'alguns croats d'Alfons IV.¹³

Per la seva banda, els diners d'Alfons III i de Pere III continuen amb l'abreviatura BA per a BAR i prefereixen la Q al dígraf CH. Vegeu, per exemple, el diner 109248 del GNC, fet encunyar per Alfons III i els 15397, 15721 i 34174 del GNC, fets batre per Pere III, tots amb la grafia BA QI NO NA, potser, tal com va apuntar I. Mª Puig i Ferreté, perquè l'evolució gràfica de la C va donar a aquesta una forma semblant a una Q; si bé no cal oblidar tampoc que la Q evolucionà així mateix cap a una forma molt propera a una C d'ampla base, que podia facilitar també l'ús d'una lletra per altra. En qualsevol cas, adoptada aquesta grafia, la de Q en comptes de C o CH i en ser els diners de mida més petita, per tal de guanyar espai hom va suprimir la paraula CIVITAS i no es feia servir la U després de la Q.

Errors d'interpretació motivats per la no consideració de la presència de nexes i d'altres característiques compressives per la manca d'espai

De vegades, per manca d'espai, els nexes eren triples, i com a tals cal llegir-los. La moneda n° 5241 del catàleg Vidal Quadras en el seu revers no s'ha d'interpretar, com de vegades s'ha fet, GIRNDA, pensant sols en un nexa ND, sinó GIRVND, perquè la V està inclosa superposada damunt els dos darrers traços de la N i el primer de la D, el qual serveix també per al

---

¹³ Com fa el bon amic i gran numismàtic CRUSAFONT, Miquel. *Catàleg general de la moneda catalana: Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V aC-S. XX dC)*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 2009. p. 475-476.

darrer traç de la N. Es tracta, doncs, d'un triple nexa VND. Així es pot veure també als diners episcopals de Girona del segle XI conservats al GNC, com el 15209 o els 15225, 15226 i 15227, entre d'altres.

La moneda del bisbe de Vic Bernat de Mur (1244-1264)¹⁴ sol interperetar-se SANTI en lloc de SANCTI per no veure el nexa NC. A més, la grafia SANTI per SANCTI semblaria menys explicable encara en monedes d'encunyació episcopal.

Hom diria que la manca d'espai també feia que hom aprofités altres elements de la "figura" de la moneda, com els signes, particularment la creu per donar a aquesta (o a una part d'ella) un valor alfabètic: X o I. La creu usada com a X ja es troba, per exemple, en els trients de Recared (586-601), no encara en els de Leovigild (575-586), per bé que després no sembla usar-se amb aquest valor sinó d'una manera inconstant.¹⁵ Amb tot, no sabríem dir si aquí la X s'ha convertit en la creu, o la creu s'aprofita com a X. En qualsevol cas, amb aquest procediment, es guanya no sols en espai sinó també en simbolisme.

Ara bé, malgrat el reduït espai de les monedes, també en alguna avinentesa calia omplir amb l'ajut del text, tradicionalment curt, o de representacions simbòliques, necessàriament petites, espais que altrament quedarien sense ocupar. D'aquí l'ús de determinades lletres ajagudes, particularment de la S, com en un diner atribuït al comte Ermengol VIII d'Urgell (1184-1209), visible en les monedes 15235 i 15236 del GNC. I, per aquest motiu també, la inscripció AV SO NA, repartida en tres síl·labes en els quaters que marcava una creu al revers dels diners episcopals de Vic, de principis del segle XI, deixava un quart quarter sense lletres, el qual fou omplert amb una flor de vuit pètals, flor que, d'altra banda, té un clar sentit simbòlic, com de seguida hom dirà [Foto 6].

D'altra banda, la forma rodona de les monedes induïa a una escriptura freqüentment retrògada. Així s'observa sovint en la presentació només d'alguna o d'algunes lletres, o de tota una paraula i fins llegenda. Un d'aquests casos és, per exemple, el S. SVLVAP, *sanctus Paulus*, que segueix

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 336.

¹⁵ D'acord amb el que es pot observar a les excel·lents reproduccions de BENAGES, Jaume. *Corpus de les monedes visigodes de Tarragona: Leovigild-Akhila II, 575-714*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2007. Una manera de fer semblant, la trobem també en altres àmbits de l'epigrafia. En la inscripció d'una creu de plom del segle XII, actualment al Museu de Périgueux, s'hi llegeix a l'anvers LEXPISTVS, on la X és comuna al mot LEX i a la forma grega del mot Crist, XPISTVS. Vegeu el *Corpus des inscriptions de la France médiévale*. Robert Favreau, Jean Michaud, Bernadette Mora (eds.); Edmond-René Labande (dir.). Paris: Centre national de la recherche scientifique; Poitiers: Université de Poitiers, 1979. «Dorgogne, Gironde», p. 49.

un S. PETRVS, escrit en l'ordre usual, visible en un diner encunyat, segons opinió força estesa –que no compartim, com després direm-, pel bisbe de Vic Berenguer Seniofred de Lluçà (1076-1099).

En altres casos, com hem avançat, sols una lletra o una síl·laba d'un mot es presenten de forma retrògrada. Un diner fet encunyar pel comte Ramon Borrell (992-1018) duu, en el seu revers, la inscripció BARCAN; ni cal dir que aquí AN s'ha d'entendre NA, per formar l'abreviatura BARCNA de BARCHINONA; aquest exemple es pot veure en la moneda 11367 del GNC. També és parcialment retrògrada l'escriptura del mot COMES escrit OCMES en un mancús del temps de Ramon Berenguer I de Barcelona (1035-1076), tal com es veu en les monedes 15151 i 15152 del GNC. El mateix cas és el d'un diner episcopal de Vic de mitjan segle XII, on es llegeix A V S O i després A N, que, òbviament, cal interpretar NA per llegir AVSONA. Vegeu la moneda 34100 del GNC.

Foto 6. Revers dels diners episcopals de Vic, s. XI. Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 109221. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

La presència o absència d'escriptura retrògrada en les monedes ha fet pensar a alguns estudiosos que podia tenir valor per a l'ordenació cronològica. Així, J. Botet creia que els abundants diners conservats del temps de Ramon Berenguer III de Barcelona (1096-1131) eren més antics si tenien llegendes retrògrades i més recents en cas contrari.¹⁶En canvi, M. Crusafont és de parer oposat, car, en l'ús del retrogradisme, hi veu un indicatiu de major modernitat, de tal manera que les no retrògrades les considera de Ramon Berenguer III i les retrògrades de Ramon Berenguer IV. Tot i que reconeix que « mentre no disposem d'altres criteris més segurs d'atribució,

---

¹⁶BOTET I SISÓ, Joaquim. *Les monedes catalanes*. Vol. 1, p. 53-63.

ensem que aquest conveni (sense més valor que el de fixar una fita), pot ésser útil per a la seva ordenació”¹⁷.

Nosaltres encara no hem fet estadístiques sobre aquest particular, però és evident que, mentre no es facin, no es pot donar cap valor de major o menor antiguitat o modernitat a la presència d’escriptura retrògrada, total o parcial.

Pel que fa a la paleografia numismàtica també s’imposa una altra consideració, ben evident. I és que el poc espai disponible en les monedes obligava a escriure-hi textos molt curts i, a més, a un ús major d’abreviatures i nexes, però també a una escriptura sovint fraccionada en síl·labes i no sempre disposades en l’ordre de lectura usual. Aquesta particularitat ha fet caure als estudiosos, qualque vegada, en alguna lectura poc precisa i fins inintel·ligible. O almenys així resulta de la seva presentació desordenada. En els diners batuts pel bisbe de Girona, pel que sembla a començos del segle XII, moneda 34066 del GNC, per exemple, s’hi veu entre la llegendeta d’una balança ST a l’esquerra i VM a la dreta, però a sota, entre els platets, IV. Naturalment aquesta llegenda s’ha de llegir de sota cap a dalt per a formar el mot IVSTVM, altrament la sèrie dispersa de síl·labes escampades resulta incomprendible.

Altres errors d’interpretació

Dèiem abans que les llegendes han de tenir un sentit. Quan no el tenen, o fallaren els encunyadors o fallem els qui les interpretem. El diner del comtat de Barcelona encunyat a nom de Lluís i conservat a l’Institut de Valencia Don Juan, a Madrid, presenta a l’anvers una llegenda que ha estat considerada retrògrada i interpretada així: H. HCVSIVVV per A. M. Balaguer¹⁸ i H. HCVSIVV per M. Crusafont.¹⁹ A nosaltres, però, no ens sembla una inscripció totalment retrògrada; només en la darrera síl·laba del nom del monarca i opinem que cal llegir-la a partir del punt que precedeix la H, el qual, al nostre albir, constitueix la part més alta de l’anvers. A més, hi llegim: HLVVVVCVS IN, amb la particularitat que la C, presentada invertida, forma nexa amb I; d’aquí la seva forma angulosa i no arrodonida, seguida d’una SV de valor retrògrat, ara sí, per a VS. Per tant, interpretem HLVVVICVS IN(perator), tal com en grafia més correcta apareix al diner carolingi del GNC, moneda 62805 [Foto 7].

---

¹⁷Symposium numismático de Barcelona, p. 419.

¹⁸BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 365.

¹⁹CRUSAFONT, Miquel. *Catàleg general de la moneda catalana*, p. 325.

Foto 7. Diner carolingi (revers) de Lluís el Pietós (814-840). Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 62805. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Les abreviatures de les llegendes monetals amb alguna nova proposta d'interpretació

Una manera de fer característica de les inscripcions monetals era també recórrer a l'ús d'abreviatures. Però, contràriament al que hom ha dit, les abreviatures numismàtiques sovint apareixen en formes distintes a les més habituals en textos basats en altres suports. En la moneda del comtat de Besalú n° 5258 del GNC s'ha abreuja el nom BERNARDVS suprimint totes les vocals i deixant-lo en BR NR DS, abreviatura per contracció. Però, en aquesta mateixa moneda, també hi és present una altra abreviatura força freqüent per suspensió: CO per a COMES.

El particularisme braquigràfic de suprimir les vocals en els noms dels sobirans té una llarga tradició, constatable ja en les llegendes de les monedes visigodes, on podem llegir R·CCISV·NT·S R., com en la moneda 107361 del GNC, on un punt alt representa les vocals suprimides del nom RECCISVINTVS i un de baix indica l'abreviatura per suspensió de REX. Manera de fer que també hom troba en els trients de Wamba, on podem llegir IN DEI NOMINE escrit IND·IN·M en una encunyació de Còrdova (GNC 9967), IND·IN·M·E en una altra de Mèrida (GNC 9968 i 9969) i I·D·INM· (amb el puntet damunt la M en aquest darrer cas) en una tercera de Sevilla (GNC 32030 i 107358), en una bona mostra de diferències locals.

De vegades sembla que la tendència a l'estalvi d'espai, expressat en l'ús abundant d'abreviatures, afecta fins i tot la manera usual d'anomenar alguns sobirans tot aproximant la seva grafia al de la pronúncia en vernacle,

sempre més breu per més evolucionada. Per això trobem escrit CARLVS²⁰ en comptes de la manera més usual CAROLVS, com és propi de la forma llatinitzada del nom KARL. Així, en la forma sincopada, apareix, en efecte, el nom de l'emperador en el diner emès per ell a Roses després del 793/4.²¹ Semblant pot ésser el cas dels RAMVN per a RAMVNDVS en comptes de la forma més habitual RAIMVNDVS; si és que no cal entendre el segon pal de la A com un nexa AI, amb la qual cosa hauríem de transcriure sempre RAIMVNDVS.

Ja ens hem referit a la presència de monogrames reials també en les monedes. Uns diners emesos a Barcelona a nom de Carles sembla que en presenten també un, no interpretat.²² Nosaltres pensem en la possibilitat que es pugui tractar d'un monograma deformat del mot REX.

En una altra moneda de Besalú, en l'esmentat diner atribuït a Guillem I, GNC 11153, s'hi sol llegir BI SIL DV NO, però a nosaltres ens sembla que, en aquest cas, hi diu BI S DV NO per a BISVLDVNO. La lectura SIL potser ha estat induïda per una C que es troba davant la S, per bé que separada per un traç inclinat. Aquesta C deu correspondre a l'abreviatura per a COMITATVS.

Una altra manera d'abreujar característica i pròpia de les llegendes monetàries sembla la combinació de símbols i lletres. Aquest podria ser el cas d'una *Crux saluatrix* o d'una *sancta Crux*, car potser aquest és el significat de la S present al segon quarter d'una creu inscrita en un diner de Tolosa, compaginant un símbol i una paraula, malgrat s'expressi aquesta tan abreujadament com la seva primera lletra.²³

El diner de billó encunyat durant la minoritat d'Ermengol VI (1102-1108) a nom del seu tutor i avi Pero Ansúrez, que en l'anvers tothom hi llegeix VRGELLODVS potser s'ha d'interpretar, en les seves tres darreres lletres, DNS per DOMINVS, que fa més sentit. És clar que, dins el particularisme braquigràfic monetar suara al·ludit, també es podria considerar que DVS és, aquí, la forma abreujada correcta per a DOMINVS

---

²⁰ Encara que visualment no ho sembli, és evident que també hom podria sospitar un nexa OR en CARLVS per a CAROLVS. La O d'aquest nexa, l'hauríem de trobar en la part superior de la lletra R, si bé, en l'exemple suara adduït, no sembla veure-s'hi. Amb tot, caldrà observar altres casos per si un origen gràfic abans que fonètic estigués en l'origen d'aquesta singular grafia.

²¹ CRUSAFONT, Miquel. «Tipo inédito de Carlomagno de la ceca de Roda». *Acta numismàtica*. Núm. 13 (1983), p. 125-135. BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 362.

²² BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 362, tipus 9. CRUSAFONT, Miquel. *Catàleg general de la moneda catalana*, p. 321.

²³ Recordem el cas de BVRCINONA per BARCINONA.

en lloc de l'habitual DNS, si és que, novament, un error d'encunyació no ha motivat una V en comptes d'una N.²⁴

Més problemàtic és el cas d'una abreviatura que apareix en un diner de billó de Rosselló encunyat, segons opinió comuna, per Girard II (1164-1172), identificable en la moneda 34088 del GNC. Aquí, s'hi llegeix clarament la llegenda PAS, que no sembla fàcil d'interpretar. Th. Bisson creu veure-hi una grafia variant de PAX, nom que, segons l'erudit americà, contribuiria a propagar l'ideal de la pau en un moment en què el moviment pacifista aconseguí la més plena popularitat, això és, als segles XI i XII.²⁵

Cal tenir en compte, però, que un altre diner rossellonès, aquest atribuït a Gerard I (1102-1115), visible en la moneda 15612 del GNC, porta l'abreviatura PTA en el mateix lloc i amb tota seguretat el mateix significat. No podem pensar, doncs, en PAX, i potser calgui donar la raó a A. Ma. Balaguer, per a qui es tracta de l'abreviatura de PETRALATENSIS, comtat, el de Peralada, que seria reivindicat pel comte rossellonès.²⁶ Certament aquesta hipòtesi ve reforçada per la presència en altres diners rossellonesos de les abreviatures PET, PETA, PETV i, sobretot, PETR, més fàcilment atribuïbles al mot sencer PETRALATENSIS.

Amb tot, no deixa de ser cert que aquestes abreviatures per al valor indicat resulten una mica críptiques; particularment PAS i PTA. I qui sap si no era precisament aquest secretisme el resultat inicial buscat. Es tractaria per ventura, de primer, d'una reivindicació velada i, a poc a poc, feta més clara? Si així fos, tal vegada hom podria establir, en base a un criteri de menor a major claredat en les abreviatures, una periodització més precisa de les distintes emissions i potser, fins i tot, hom podria procedir a una nova atribució a encunyacions del comte Gerard I o II de Rosselló.

Pensem, d'altra banda, que una abreviatura com PAS podria ser interpretada simplement PAGVS i PTA, PATRIA, atès que tant PAS com PTA acompanyen el nom de ROSILIONVS i que *pagus* i *patria* són termes equivalents de *comitatus*. Basti recordar l'ús de l'expressió *in pago Russulionense* en un diploma del 30 de juliol de 844.²⁷ Però aquestes interpretacions, diguem-ne ambigües, ja no serien possibles amb les altres abreviatures esmentades.

---

²⁴ Recordem el cas de BVRCINONA per BARCINONA.

²⁵ BISSON, Thomas. *Conservation of coinage: monetary exploitation and its restraint in France, Catalonia, and Aragon, c. A.D. 1000-c. 1225*. Oxford: Clarendon, 1979. p. 54.

²⁶ BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 456-457, tipus 95.

²⁷ *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Pere Ponsich (ed.) ; rev. i completat per Ramón Ordeig i Mata. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006. 1a part, p. 101, doc. 34. (Catalunya carolíngia; 6).

Sense moure'ns de la moneda encunyada al Rosselló, no veiem tampoc amb claretat que l'abreviatura CO i NT o la variant CT i NO, en què simplement hom canvia l'ordre de les mateixes lletres, d'un diner atribuït a Gausfred III de Rosselló (1115-1164), com el de les monedes 12869 i 34086 del GNC, correspongui a CONTI amb el valor de comte.²⁸ I és que cap abreviatura no pot dur una lletra que en el mot desenvolupat no hi sigui, i COMES no presenta mai una N en cap cas de la seva declinació. Atès que el context en què apareix aquesta abreviatura convida, malgrat tot, a veure-hi el mot COMES o COMITATVS, més aviat pensariem que l'abreviatura pugui significar CONSVLATVS, ja que, en el llenguatge medieval més elaborat estilísticament, hom troba *consul* utilitzat amb el significat de *comes*, el que permet deduir un CONSVLATVS paral·lel.²⁹ En qualsevol cas, sembla que aquesta abreviatura ha de referir-se a COMITATVS o a un sinònim, possibilitat que vindria reforçada si pogués quedar confirmat el valor de les anteriors abreviatures considerades com equivalents, ni que sigui en un context volgudament amfibològic, a PAGUS i a PATRIA, presents també en monedes rosselloneses, tal com acabem de dir. Es tractaria, si així fos, d'un particularisme lèxic del comtat català del nord [Foto 8].

*Foto 8. Diner rossellonès (revers) atribuït a Girard I (1102-1115).
Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 15612. © Museu
Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix*

Un diner de billó de Cervera, de Guillem de Cervera (1213-1228), tutor de la comtessa Aurembiax, porta la llegenda PAX VIS, que s'ha

²⁸Tal com interpreten Anna M. Balaguer i Miquel Crusafont en les obres citades anteriorment.

²⁹ En ordre decreixent de possibilitats –molt decreixent i només per completar algunes remotes hipòtesis–, potser també hom podria pensar en CONVENTUS o en CONTIO, i encara amb molta menys probabilitat en un CONTILE substantivat.

interpretat PAX VOBISCVM,³⁰ per bé que segurament es pot entendre en la fórmula més senzilla de la salutació litúrgica PAX VOBIS, llegenda que Th. Bisson creu associada a la legislació sobre pau de Cervera del setembre de 1202 i amb un document del febrer de 1203 en què la reina Sança, el rei Pere i Ramon de Cervera atorgaren “consulatum et coniuracionem inter se et contra illos qui non fuerint in eorum consulatu” als ceriverins,³¹ interpretació que sembla força raonable.

El diner de billó de Pere d’Aragó, Pere II d’Urgell (1347-1408), per la seva banda, duu a l’anvers la llegenda PETRUS DEI GRACIA i al revers COMES URGELLI ET VI, que entenem abreviatura per a VICECOMES, perquè el susdit Pere no sols era comte d’Urgell sinó també vescomte d’Àger.

El desafortunat costum de no resoldre gairebé mai les abreviatures deixa sovint perplex el lector. No es resolen perquè se n’ignora el significat o perquè es considera que aquest és tan evident que es creu que el lector no tindrà cap dificultat a interpretar-les? Ni que sigui en deferència als possibles, però improbables lectors del nostre escrit diguem que, quan en un ducat d’Alfons IV (1416-1458) encunyat a Nàpols trobem en una cara la llegenda ALFONSVS: D: G: R: ARAGON: SI: CI: VL: FAi en l’altra DNS: M: ADIVTOR: ET: EGO: DESP: I: M, caldrà interpretar, respectivament: ALFONSVS DEI GRATIA REX ARAGONUM SICILIE CITRA VLTRAQUE FANVM i DOMINVS MIHI ADIVTOR ET EGO DESPICIAM INIMICOS MEOS. Ni cal dir que aquesta darrera llegenda correspon al psalm 117, 7; i és que els psalms i altres textos bíblics acostumaven a inspirar els epígrafs religiosos de les monedes medievals³² que de vegades acompanyaven la inscripció que identificava l’autoritat de qui emanava el poder d’acunyació de la moneda en qüestió i alguna altra dada significativa sobre ella, com podia ser el nom de la seca. Ja es veu, per altra part, que idèntic psalm com a llegenda hom troba en els segells del mateix sobirà,³³ amb la qual cosa queda de nou en evidència la necessitat d’estudiar a l’ensems la numismàtica i la sigil·lografia. Recordem, a més,

---

³⁰UDINA, Frederic. «Una moneda inédita de Cervera». *Numisma*. Año III, nº 6 (enero-marzo 1953), p. 31-37.

³¹BISSON, Thomas. *Conservation of coinage*, p. 55, núm. 3.

³²Donen diversos exemples: FROEHMER, Wilhelm. *La liturgie romaine dans la numismatique*. Macon: Impr. typ. et lith. protat frères, 1889. 17 p. [Separata del *Annuaire de la Société de numismatique*] i ENGEL, Arthur.; SEURRE, Raymond. *Traité de numismatique du moyen âge*. Bolonya: Arnaldo Forni, 1977. Vol. 1, p. LVII.

³³SEGARRA, Ferran de. *Sigil·lografia catalana: inventari descripció i estudi dels segells de Catalunya*. Barcelona: Estampa d’Henrich Institució Patxot, 1916-1932. vol. 3, p. 24.

que ja hom recorre als psalms en les llegendes d'alfonsins de Jaume II (1291-1327), com el ps. 117, 14, FORTITVDO ET LAVS MEA DOMINVS; i que també en els pirrals de Pere II (1276-1285) hom pot llegir SVMMA POTENTIA EST IN DEO, que correspon a Eccl.3, 20 (GNC 309444). Els exemples es podrien multiplicar fàcilment, cosa que ens indueix a esmenar la lectura d'un doble coronat de Joan I (1387-1396) interpretat DNS PTECTOR MEVS n ADIVT³⁴ en DOMINVS PROTECTOR MEVS ET ADIVTOR.

Alguns signes indicadors de la presència d'una abreviatura

Sovint les abreviatures no vénen indicades per cap signe que ens adverteixi de la seva presència, però aquests no manquen tampoc. Al costat de la H minúscula tallada per un traç en el seu primer pal per indicar HI en BARCHINONA, derivat segurament, tal com hem dit, d'una I petita anterior i sobreposada, ja hem vist en un croat de Pere II, la a sobreposada amb valor de NA. També s'usa el semicercle amb valor de la síl·laba -us, així en PETR' REX, tal com es veu en les monedes 2199 i 11230 del GNC; en IACOB' REX, de la moneda 15528 del GNC; en MARTIN' REX, del coronat 34201 del GNC, o el F·D' REX, per a FERDINANDUS, del mig croat 24360 del GNC. També en GERALD' COMES d'un diner urgellès atribuït a Guerau de Cabrera (1208/9 i 1213-1228); vegeu les monedes 10712 i 15250 del GNC. El mateix cal dir de Ponç de Cabrera (1236-1243), escrit PONCI' COMES, com hom consta en la moneda 109228 del GNC.

Semblantment hom representava abreujada la P amb el traç típic que li dóna el valor de PRO. Així es troba, en efecte, abreujada P VI N CI E per PROVINCIE en un menut marsellès de Ramon Berenguer de Provença (1209-1245), acompanyat a més d'un escut català-provençal de dos pals, tal com es veu en la moneda 4289 del GNC; o també en un doble coronat de Martí I, com el 34200 del GNC, on llegim PTECTOR ME' per a PROTECTOR MEUS.

El menut marsellès 4289 del GNC, encunyat en temps de Ramon Berenguer V (1209-1245), presenta, així mateix, el nom del comte abreujat R. BE COMES, on després de la B hi ha un petit traç horitzontal que li dóna el valor de BER. Ja es veu, d'altra banda, que aquesta manera de fer en les abreviatures és més pròpia de la baixa edat mitjana.

Advertim, per últim, en aquest apartat que el traç horitzontal indicador de la presència d'una abreviatura ha estat mal interpretat també en alguna ocasió confonent-lo amb un altre valor. Així la suposada "omega

---

³⁴CRUSAFONT, Miquel. *Catàleg general de la moneda catalana*, p. 408.

d'ales llargues³⁵ que corona les abreviatures de RMN i BRG en un diner encunyat a Osona i atribuït a Ramon Berenguer III, i conservat al MEV, no és altra cosa que el típic senyal d'abreviatura amb el característic abultament curvi central que també es pot observar en alguns còdexs, diplomes i filacteris de retaules o altres peces artístiques.³⁶

Foto 9. Florí de Mallorca de Joan I (1387-1396). Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 2222. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Valor simbòlic de distintes grafies

Per concloure aquest breu apartat sobre la paleografia monetària, diguem també que es manté aquí l'escriptura diferent d'un mateix mot per assenyalar una categoria distinta segons a qui es referís. En els florins, mig florins i rals del temps de Joan I (1387-1396) [Foto 9] hom continuà representant, com en els florins de Pere III, sant Joan Baptista, acompanyat de la inscripció S. IOHA NNES B., tal com era característic des de les primeres encunyacions de florins a la república de Florència a mitjan segle XIII. Quan el sobirà era Pere també s'escrivia el seu nom abreujat en la llegenda ARAG REX P. (GNC 2231) o ARAG OREX P. (GNC 309506). Però quan accedí al tron Joan, la coincidència del nom del nou sobirà amb la del Baptista feia que, com a *formula humilitatis*, el patronímic del rei s'escrivís sencer, però sense H intercalada. Així trobem les llegendes S. IOHA NNES BT. i ARAG OREX IO ANNES en el florí 11276 del GNC i en mig florí 11277 del GNC. Però, en canvi, quan el nom del rei no apareix

---

³⁵CRUSAFONT, Miquel; BALAGUER, Anna M.; PUIG I FERRATE, Ignasi M. *Els comtats catalans: les seves encunyacions i àrees d'influència*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1979.p. 421.

³⁶Basti com a sol exemple: Barcelona, ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, perg. núm. 6.

acompanyat del del sant, aquell s'escriu també amb H intercalada. Així en els rals 12772 i 104549 del GNC llegim IOHANNES DEI GRATIA REX ARAGONUM AC MAIORICARUM. Era una manera de fer semblant probablement a quan, en l'alta edat mitjana, hom escrivia *domnus* de manera sincopada per a referir-se a un senyor terrenal i hom reservava la forma plena *dominus* per a invocar Jesucrist.

Observem, d'altra banda, que, des del regnat de Joan I, sembla accentuar-se la búsqueda d'una perfecta, equilibrada i harmònica distribució dels distints fragments textuais de les llegendes amb el mateix nombre de lletres, el que serveix per indicar que les monedes de Pere III que presenten la distribució ARAG REX corresponen a emissions anteriors a les que tenen ARAG OREX. En els florins d'Alfons V trobem el mateix procediment: ARAG OREX A. / S. IOHANNES B.

Representacions figurades

La iconografia no és innocent. Volem dir que no obeeix al fruit de la lliure inspiració de l'artista, sinó que transmet un missatge dictat o inspirat des del poder de qui emet la moneda, el qual l'artesà o artista es limita a interpretar i traslladar en imatges.

Com és lògic, també aquí és possible de manifestar alguna petita discrepància envers les opinions emeses fins a l'actualitat. Així, a tall de mostra, podríem dir que el personatge que il·lustra el diner i l'òbol encunyats a Girona, pel que sembla al segle XI, que corresponen a GNC 15177 i al 15182, respectivament, s'ha interpretat com un àngel per Botet i com un sant per altres. No hi ha dubte que es tracta d'un àngel, car està provist d'ales, i la seva presència indica segurament una encunyació episcopal. Ni cal dir que els àngels, cristianització de la Victòria pagana, personifiquen el poder celestial de Déu [Foto 10 i 11].

Foto 10. Diner sense llegenda marginal i àngel, s. XI. Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 15177. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Foto11. Òbol sense llegenda marginal i àngel, s. XI. Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 15182. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

La mateixa limitació d'espai que disminuïa les facilitats per al desplegament de les llegendes, reduïa també la possibilitat de representacions figurades i simbòliques, encara que, igual que en els espais destinats a inscripcions, de vegades, també calia omplir algun buit amb algun signe o element ornamental, si bé sempre significatiu, per acabar de completar les “figurae”; així ho hem vist a propòsit de les flors de vuit pètals, que tenen una llarga tradició; basti veure la decoració de la *uestis triumphalis* del díptic de Flavi Anastasi, cònsul a Constantinoble el 517.³⁷ I també constatem aquesta manera de fer en la incorporació dels estels que solen acompanyar un bust, ja des d'època romana, on simbolitzaven l'eternitat, per bé que des del Baix Imperi esdevingueren simples marques de seques,³⁸ tot i que en el seu ús medieval semblen recuperar el valor inicial, però cristianitzat. I és que se seguien tradicions, entre d'altres raons, perquè és ben veritat l'afirmació que fa Ferran de Sagarra que “el gravador d'encunys de moneda s'havia de circumscriure a una superfície molt reduïda, i no podia innovar gran cosa dels tipus coneguts, per no anar contra la rutina del públic, refractari per naturalesa, a tota novetat.”³⁹

Si partim de l'època visigoda, no sembla que puguem discrepar tampoc de l'observació feta per R. Arroyo: “Tipològicament la moneda intenta imitar la imperial romana, però amb un estil artístic tan pobre, que els busts semblaven caricatures, quedant només, perdut el valor artístic, la vàlua

---

³⁷WILLIAMSON, Paul. *Medieval ivory carvings: early Christian to Romanesque*. London: V&A Publishing, 2010. p. 42.

³⁸GANNON, Anna. *The iconography of early anglo-saxon coinage: sixth to eighth centuries*. Oxford : Oxford University Press, 2010. p. 74.

³⁹SEGARRA, Ferran de. *Sigil·lografia catalana*, Vol. 1, p. XII.

que li donava el seu contingut en or.”⁴⁰ Aquest mateix autor creu que “la moneda hauria estat en aquest cas un signe de poder sobirà sobre un territori, més que un producte de necessitats econòmiques... la moneda d’or circulà escassament, car tampoc era gens necessària en una economia sense mercat.” I prossegueix dient que “aquestes escasses monedes d’or, d’una tosquetat i rudes a infantils, fetes a martell, havien de competir amb les monedes romanes vigents en la circulació monetària usual i en els intercanvis ordinaris i de pagaments menuts. És possible, però, que a la darrera etapa de la monarquia visigòtica la crisi econòmica que travessava el país, reduís d’una manera dràstica la utilització de la moneda, retornant al bescanvi de mercaderies”.⁴¹

És ben veritat, en efecte, que, pel que fa a les representacions figurades, en trobem de més gran inspiració en les èpoques de major desenvolupament econòmic, com és natural. No debades, no sembla del tot desassenyat de donar la raó a Higí (s. II a. C.), que creia que les Muses nasqueren de la Moneda, car diu en les seves *Fabulae* que *ex Ioue et Moneta, Musae*,⁴² és a dir, que les Muses eren filles de Júpiter i de Moneda, el nom de la qual associà erròniament amb el verb *moneo*, i per això l’usà per traduir Mnemosine, la mare que considerem vertadera de les dolces habitants de l’Helicó.

Foto 12. Diner dels bous (revers). Diner episcopal de Vic, s. XI. Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 15261. © Museu Nacional d’Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

⁴⁰ARROYO ILERA, Rafael. *Les monedes valencianes*. València: Universitat de València, Secretariat de Publicacions, 1984. p. 57. (Cultura universitària popular; 3).

⁴¹*Ibidem*, p. 57.

⁴²HIGÍ, Juli. *Faules*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 2011. Vol. 1, p. 123.

Però ara voldríem aturar-nos un moment a considerar el significat dels diners vigatans dits dels bous [Foto 12]. Sobre la bellesa de les figures monetals s'ha remarcat sempre la que presenta un diner episcopal de Vic amb un camperol que amb la mà esquerra mena un parell de bous que llauren un camp mentre ell, amb la dreta dins el sarró per treure les llavors, va sembrant. Fins i tot s'ha volgut veure en aquesta imatge una actitud de benedicció.⁴³ A més, el moment de la seva batuda s'ha atribuït al pontificat de Berenguer Seniofred de Lluçà (1076-1099), perquè tres documents de 1082, de 1083 i de 1084 respectivament semblen fer-hi referència.

Efectivament, el 22 d'octubre de 1082, una dona anomenada Belècia, impulsada per la necessitat, “compulsa inopia et penuria famis et siti et nuditate”, i com que no tenia qui l'ajudés, “non est qui me adiuuet”, vengué a un seu nebot, dit Bonfill Tedball, una feixa de terra heretada dels seus pares a la parròquia de Sant Julià de Vilatorrada, situada al costat del cementiri de l'església. El preu que en rebé fou de 30 sous de diners d'argent puríssim de moneda de Vic, un diner “ubi sunt boues depicti”, on eren gravats uns bous. El diaca Alerand fou qui posà la venda per escrit i, observador i sensible com devia ser, detallà la particular representació escènica dels diners.⁴⁴

Al cap d'un any, trobem una nova referència documental a aquests diners, anomenats com els dels bous, “denariorum monete Vici de boues”, car l'1 de juny de 1083 el matrimoni format per Bernat Ènyec i Gerberga empenyoraren a Guillem Guifred, clergue de Sant Pere de Vic, una peça de terra de la parròquia de Sant Andreu de Gurb per un deute de vint sous de diners de les esmentades característiques. L'escrient fou en aquesta ocasió el diaca Guillem.⁴⁵

Per últim, el 24 d'abril de 1084 una nova venda, ara d'una vinya de la mateixa parròquia de Sant Andreu de Gurb, escrita pel mateix diaca Guillem, costà 15 diners també de moneda de Vic dels bous.⁴⁶

En comentar aquestes monedes, J. Botet resumí l'essencial del que fins aleshores hom creia i després tothom l'ha seguit. Deia Botet:

“L'encunyació de les monedes *ns. 149 y 150* sabem positivament que correspon al bisbe Berenguer (1075-1089), qui fou promogut a la seu de l'arxidiòcesi tarraconense. Els documents dels anys 1082 y 1083 no

---

⁴³CASTIÑEIRAS, Manuel. *El calendario medieval hispano, textos e imágenes: siglos XI-XIV*. Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1996. p. 23. (Estudios de arte; 7).

⁴⁴ORDEIG I MATA, Ramon. *Diplomatari de la catedral de Vic: segle XI*. Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs: Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, 2007. Fasc. 4art, p. 743, doc. 1454.

⁴⁵*Ibidem*, Fasc. 4art, p. 758, doc. 1469.

⁴⁶*Ibidem*, Fasc. 4art, p. 771, doc. 1484.

permeten dubte sobre aqueix punt. Són de plata y llur pes es manté encara a la vora d'un gram. De l'empremta del anvers ja n'hem parlat; la llegenda *S. Petrus: S. Paulus*, completa sa significació. A propòsit d'aquesta empremta, el canonge Ripoll en una carta dirigida a En P. Salat, qu'hem vist entre les apuntacions del vol. III d'En Salat, fa notar qu'als sigles XIII y XIV els bustos de sant Pere y sant Pau figuren als segells del capítol de Vic, aixís com als dels bisbes d'aquesta diòcesi hi figura un bisbe ab bàcul y beneint. En quant a l'empremta del revers, un pastor guiant una parella de bous, nova a la numismàtica de l'Edat mitja, s'ha pres com una reminiscència de la tan freqüent al numerari romà colonial y com alusiva a la reedificació d'Ausona per Wifret el Pilós: aixís ho apunta En Heiss y ja avants ho indicà En Moncada, y aquèixa es la primera impressió que produeix la vista de la moneda. En Salat opina que significa'l caràcter agrícola de la comarca d'Ausona. Per últim, Mossén Gudiol l'aprecia com un símbol religiós, expressiu de la jurisdicció o del poder episcopal pera regir y governar l'Església, o bé de la potestat que donà Jesús als Pares Sants de conduir son remat. El caràcter religiós que predomina als tipus de les monedes, aixís a l'antiguitat com als temps mitjos, ens mou a considerar com la més probable l'opinió de Mossén Gudiol, espècialment tractantse de monedes episcopals, com ho són les ausetanes.⁴⁷

A nosaltres, però, no ens sembla que cap d'aquestes intepretacions sigui del tot encertada. És veritat que l'escena reproduceix un ambient agrícola, però només hi veiem un caràcter profà, no exempt, però, de valor moral com de seguida direm. Avancem de primer que, certament, els gestos solen tenir un llenguatge i, per tant, un significat, però, en aquest cas, cal advertir que l'aparent mà que impartiria la benedicció seria l'esquerra i, a més, contràriament a l'ús habitual, ho faria amb dos dits, l'índex i l'anular, i no pas amb tres, amb el polze també, tal com és normal. D'altra banda, en la societat medieval, tan jerarquitzada, l'orde dels *laboratores* estava ben diferenciat del dels *bellatores* i, evidentment, del dels *oratores*. No sembla lògic que un llaurador imparteixi benediccions. De seguida tornarem sobre un altre possible significat d'aquests dits aixecats.

Aquesta escena, laica i pagesívola, en una moneda d'encunyació episcopal potser pugui tenir una altra interpretació, que, de ser certa, tal vegada també permetria de pensar fins i tot en una encunyació anterior d'aquest tipus; d'època olibiana (1017-1046) o dels primers temps del pontificat de Guillem de Balsareny (1046-1076). I és que no cal oblidar que, a la primera meitat del segle XI, a Vic es va copiar un manuscrit que transmetia les obres de Virgili, no sols l'Eneida, sinó també les Geòrgiques. Aquesta cronologia per al Virgili vigatà, malgrat la discrepància de datacions

---

⁴⁷BOTET I SISÓ, Joaquim. *Les monedes catalanes*. Vol. 1, p. 182-183.

proposades, és segura per un altre estudi que tenim en premsa sobre el particular.⁴⁸ I, certament, hem de pensar que un còdex com aquest, copiat sens dubte a Vic per a la seva escola catedralícia, devia representar una certa commoció entre l'estament eclesiàstic del moment, l'únic, d'altra banda, literàriament culturalitzat, que, a més, veuria, com era comú en l'època, en el cast Virgili un autor cristià *avant la lettre* (recordem a més la interpretació simbòlica de la quarta ègloga). D'altra banda, no oblidem que les Geòrgiques van furnir al món artístic medieval un variat repertori d'imatges rurals, i que els manuscrits de les Geòrgiques il·luminats són relativament abundants.⁴⁹ No seria, doncs, lícit de pensar que el lema, ben suscribible per la moral cristiana, *labor omnia uicit*, present en la primera geòrgica (Georg. I, 145), on tan detalladament hom descriu les distintes eines i activitats agrícoles, podia haver estat recollida en aquesta imatge de labor camperola, on l'esforç de llaurar i sembrar anuncia el premi de la collita? No cal pas recordar que l'hemistiqui *labor omnia uicit* esdevingué un proverbi molt difós. Ben clar ho deixa Macrobi, que, en les seves *Saturnalia*, ens diu que anava en boca de tots, *uice prouerbiorum in omnium ore funguntur*.⁵⁰

És veritat, tanmateix, que no trobem cap indicació directa als diners de bous abans de les dates indicades, el que fa pensar en dues possibilitats: la primera, en efece, que la seva inicial encunyació hagués tingut lloc entorn de 1082 i que la singularitat de la seva representació hagués fet que els escribes s'hi fixessin. En aquest cas, tampoc podem rebutjar la possibilitat que la font inspiradora de l'escena fossin igualment les geòrgiques virgilianes. Passada una trentena d'anys de la còpia de Virgili, les seves obres bé haurien pogut trobar igualment un esperit sensible qui s'hi inspirés.

L'altra possibilitat és que els diners dels bous ja s'haguessin encunyat poc després de la còpia virgiliana, però que la seva presència i circulació no hagués trobat cap rogatari prou sensible per remarcar la seva singularitat abans del 1082. Que, després, en 1083, un altre rogatari continués anomenant aquesta moneda com la dels bous, també s'explicaria, a més de per la possible popularitat d'aquest tipus monetari, per l'esperit imitatiu dels escriptors, que també es copiaven determinades fórmules literàries els uns als altres quan aquelles els agradaven. D'altra banda, observeu que tampoc després de 1083 hom troba noves referències als diners dels bous sense que hàgim de pensar per aquest motiu que deixessin de circular per reduïda que fos la seva emissió.

---

⁴⁸Sobre l'origen i la data del Virgili de Vic, en premsa.

⁴⁹MANE, Perrine. «Enluminures médiévales des Georgiques de Virgile». *Mélanges de l'École française de Rome*. Vol. 107, núm. 1 (1995), p. 233-329.

⁵⁰*Sat.* 5, 16, 7. Vegeu també: OTTO, August. *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Leipzig: B.G. Teubner, 1890. p. 181.

Nosaltres som de l'opinió d'inclinar-nos per aquesta segona hipòtesi. A més, també A. M^a. Balaguer pensa que hom pot avançar la data de l'encunyació d'aquests diners al temps del bisbe Guillem de Balsareny (1046-1076), per bé que continuada, segons ella, en època de Berenguer Sunifred de Lluçà. És clar que Balaguer basa la seva teoria en fets, al nostre criteri, no fefaentment provats. Car pensa que la representació de l'anvers, amb sant Pere i sant Pau, “tan perfecta, hauria probablement servit de model a una emissió, de seca no explícita i d'art tosc, que podem atribuir a Ramon Berenguer I i, amb reserves, al comtat d'Ausona.”⁵¹ Però els diners a què al·ludeix l'excel·lent numismàtica presenten moltes dificultats no del tot aclarides. Els mateixos bustos de sant Pere i de sant Pau, acarats i sostenint a l'ensem una creu, és una escena que recorda la dels trients d'Ègica i Vítiza (698-702), batuts a Tarragona, amb ambdós monarques també moletejats fit a fit, per bé que els diners ausetans són d'una qualitat artística molt superior. Per tant, en el cas que realment existissin dos bustos enfrontats en els dos nous diners suposadament de Ramon Berenguer I, els seus gravadors també podrien haver trobat el model en la tradició representada per les esmentades monedes visigodes. I àdhuc en altres de més properes en el temps.

I és que nosaltres creiem que la representació de sant Pere i de sant Pau té el seu model més immediat en les butlles pontificies, on no sols apareixia llur nom a la rota, sinó que, sovint, també figurava llur imatge en els segells adposats [Foto 13].⁵² Butlles arribades al nostre país amb aquestes

---

⁵¹BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 122

⁵²GUDIOL I CUNILL, Josep. *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*. Vich: Imprenta de la Viuda de R. Anglada, 1902 p. 314, també hi veu la influència dels segells papals, i recorda que, en aquests, “desde'ls temps de Lleó IX hi veyém casi en absolut los tradicionales caps dels Apóstols Sant Pere y Sant Pau, ab les sigles SPE-SPA y una creu al mitx”, p. 313, tot i que observa que “s'acceptuan los segells de Víctor II que tenen en l'anvers un home rebent del cel unes claus y en l'altre cara la representació de Roma, los d'Urbà II que suprimeix los caps dels Apóstols y los de Clement VI, Juli II, Lleó X, Clement VII y Pau III que mostran los escuts de les families de que eran originaris”, p. 313, n.1. No deixa de ser significatiu per a la nostra proposta cronològica que Víctor II pontifiqués entre 1055 i 1057, i Urbà II entre 1088 i 1099, constatació que exclou la influència d'un model papal a Vic posterior a 1055. Recordem, per altra part, que Lleó IX va ser papa del 1049 al 1054. D'altra banda, el doble retrat de sant Pere i de sant Pau, els quals representen junts l'Església de Roma té encara més llarga tradició. Diu GUDIOL I CUNILL, Josep. *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, p. 143: “En lloch com á Roma s'han trobat tantes y tant velles memories d'aquests Apóstols, en lloch se pot presentar una tant antiga y constant tradició dels dos Prínceps de l'Església. Es célebre per lo conegut un medalló de bronze en que s'hi veuen los caps de Sant Pere y Sant Pau fets d'una época en que havían d'esser conservades les bones tradicions artístiques, per lo que s'atribuix á finals del sigle I, á un temps en que encara podían haverhi

característiques iconogràfiques poden haver fornir el model a artesans vigatans, barcelonins i fins d'altres comtats o bisbats.⁵³

Foto 13. Diner dels bous. Diner episcopal de Vic, s. XI. Barcelona, Gabinet Numismàtic de Catalunya, GNC 15261. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, fotografies de: Tània Alaix

Però tornem ara sobre el possible significat dels dits, índex i i anular, aixecats de la mà esquerra del llaurador. Ja des d'època clàssica hom usà un llenguatge dàctil, que trobà perdurabilitat en l'època medieval (i posterior). Beda el Venerable ens ha transmès en la seva obra *De flexibus digitorum*,⁵⁴ el valor no sols numèric sinó també alfabètic de les distintes disposicions dels dits, diferents en la mà esquerra i en la dreta. Diversos dels còdexs transmissors d'aquesta obra il·lustren també amb miniatures aquests significats. Un d'aquests manuscrits és precisament el 19 de la Biblioteca Nacional d'Espanya, per al qual Burnam proposà un origen ripollès,⁵⁵ seguit

---

contemporanis y cristians que havían disfrutat de la presencia dels Apóstols". I poc importa ara que aquest medalló es consideri del segle IV-V, BELTING, Hans. *Likeness and presence: a history of the image before the era of art*. Chicago: University of Chicago Press, cop. 1994. p. 143.

⁵³ Per a la documentació pontifícia arribada a Catalunya basti ara recordar l'obra de KEHR, Paul F. *Papsturkunden in Spanien: Vorarbeiten zur Hispania pontificia*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926-1928. Vol. 1, Katalonien.

⁵⁴ BEDA, el Venerable. *Opera. Pars VI: Opera didascalica*, 3. Cura et studio Ch. W. Jones. Turnholt: Typographi Brepols, 1980. p. 671-672.

⁵⁵ BURNAM, John M. *Recipes from codex matritensis A16 (ahora 19): palaeographical edition from a black-on-white facsimile*. Cincinnati: University of Cincinnati, 1980. 47 p.

després en aquesta opinió per J. Ma. Millàs⁵⁶ i per Manuel Castiñeiras.⁵⁷ I poc importa, en aquesta ocasió, que el còdex de Madrid no ens sembli d'origen ripollès, ni tan sols català⁵⁸. Amb tot, no creiem que hom pugui dubtar que el llenguatge dels dits era força estès entre els eclesiàstics i que, per tant, també seria conegut en els monestirs i catedrals de la Catalunya medieval. I, curiosament, els dos dits aixecats de la mà esquerra podrien simbolitzar, alfabèticament, la G. No seria possible de pensar, doncs, que l'encunyador dels diners dels bous, indicant la inicial de les Geòrgiques, ens estava donant, al·ludint-la simbòlicament, la font de la seva inspiració?⁵⁹

Tot amb tot, el fet que pels mateixos anys, en concret a partir del 1036,⁶⁰ disposem dels primers esments en diplomes dels mancusos de Barcelona batuts pel moneder Enees, de nom tan virgilià, no passa de ser una coincidència simpàtica.

En qualsevol cas, a l'època del bisbe Oliba sembla que cal atribuir amb força probabilitat l'encunyació d'altres diversos diners, com els que

---

⁵⁶MILLÀS VALLICROSA, Josep M. *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*. Barcelona: Edicions Científiques Catalanes, 1983. p. 237-239, i MILLÀS VALLICROSA, Josep M. «El ms. 19 de la Biblioteca Nacional de Madrid y sus influencias clásica y oriental en la transmisión de las ciencias». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 67 (1959), p. 119-126.

⁵⁷CASTIÑEIRAS, Manuel. «Las fuentes antiguas en el menologio medieval hispano: la pervivencia literaria e iconográfica de las Etimologías de Isidoro y del Calendario de Filócalo». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, XII (1994), p. 77-100.

⁵⁸ Car ni el caràcter de l'escriptura ni les mateixes característiques de les miniatures (amb ús de colors de poca tradició en els tallers catalans –vegeu MUNDÓ I MARCET, Anscari M. «Códices isidorianos de Ripoll». En: *Isidoriana: estudios sobre San Isidoro de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento*. León: Centro de Estudios San Isidoro, 1961, p. 395, n. 36–, semblen autoritzar a pensar-hi. Diríem que, en aquest cas, s'ha fet d'una mera hipòtesi, al nostre entendre poc fonamentada –basada en particularitats lingüístiques de l'amanuense, que farien pensar en un català, per bé que la llengua protocatalana té en comú amb altres llengües romàniques aquestes mateixes característiques- una certesa demostrada. GARCÍA AVILÉS, Alejandro. «El manuscrito 19 de la Biblioteca Nacional de Madrid: un códice computístico de origen controvertido». *Imafronte*, 10 (1994-1996), p. 41-50, fa un bon estat de la qüestió sobre el tema i conclou que “todos los indicios apuntan hacia un origen italiano de M19, y muy probablemente casinense” i, en tot cas, no passaria d'acceptar la “mano de un copista de origen catalán (en un momento en que Montecassino era un destacado centro de atracción de la cultura occidental donde acudirían muchos monjes a completar su formación)”, p. 49, hipòtesi aquesta darrera, al nostre criteri, ben poc versemblant.

⁵⁹ Tractem més detingudament aquesta qüestió en el nostre article *Els diners “dels bous” de Vic, nova interpretació*, en premsa.

⁶⁰BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*, p. 71.

duen al GNC les cotes 10730, 15256, 15257, 29195, 34098, 109221 i 109222, així com l'òbol del mateix fons 15259.

Totes les consideracions aquí formulades són només el resum d'un rudimentari esbós, exposat un xic ràpidament i precipitada, d'una aproximació que pensem dur a terme amb més calma i –esperem– temps al món de les representacions gràfiques i figurades de les monedes, ni que sigui que ho hàgim de fer *nudi nummis*, com el bon Horaci (S. 2, 3, 184), car estem convençuts que, fins i tot en disciplines tan consolidades i de tan rica tradició erudita com la Numismàtica, encara són possibles nous enfocaments i desconegudes troballes.